

การพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชนการเฝ้าระวังทางสังคมและดูแลช่วยเหลือ
ผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19:
ชุมชนริมทางรถไฟคลองเตย*

THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY EMPOWERMENT FORMAT, SOCIAL
MONITORING AND AIDING PEOPLE WHO ARE ECONOMICALLY AND
SOCIAALLY AFFECTED BY COVID-19 PANDEMIC:
KHLONG TOEI RAILWAY JUNCTION

ปิ่นททัย หนูนวล

Pinhathai Nunuan

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Faculty of Social Administration, Thammasat University

Email: zenpin@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาแบบการเสริมพลังชุมชนริมทางรถไฟเขตคลองเตย ให้มีระบบการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ด้วยวิจัยเชิงปฏิบัติการ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การสังเกต การวิเคราะห์เอกสาร จากปฏิบัติการในเวทีชุมชนวิเคราะห์ข้อมูลจากการสร้างประเด็นที่ได้จากข้อมูลเชิงลึกตามประเด็นในแต่ละเวทีที่มีการปฏิบัติการกับสมาชิกในชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน อาสาสมัคร กลุ่ม องค์กร และเครือข่ายในชุมชน และนอกชุมชน นำเสนอข้อมูลในเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า แผนเผชิญเหตุ และรองรับสถานการณ์การแพร่ระบาดระดับชุมชนของริมทางรถไฟ ประกอบด้วย 3 แผนหลัก คือ แผนช่วยเหลือเฉพาะหน้าสำหรับกลุ่มคนเปราะบางในชุมชน แผนลดผลกระทบด้วยการส่งเสริมการมีอาชีพ และแผนป้องกันและเฝ้าระวัง ด้วยกระบวนการเสริมพลังชุมชนซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ 1) การระบุสภาพและปัญหาของชุมชน (Diagnosing) 2) การร่วมกำหนดแผนปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา (Action Planning) 3) การร่วมกันจัดลำดับปัญหาที่จำเป็นและสำคัญ (Action Taking) 4) การทบทวนวัตถุประสงค์ที่ร่วมกันตั้งไว้ในขั้นตอนการสร้างแผนปฏิบัติการ (Evaluation) 5) การระบุองค์ความรู้ (Specifying Learning) ทั้ง 5 นี้เป็นขั้นตอนที่ได้เรียนรู้จากกระบวนการแก้ปัญหาและการร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงของชุมชน การรวบรวมบทเรียนรู้จากกระบวนการทำงานของชุมชนจนเกิดแผนปฏิบัติการของชุมชนทั้ง 3 รูปแบบ ประกอบด้วย แผนการช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางในชุมชน แผนลดผลกระทบจากการส่งเสริมอาชีพ และแผนป้องกันเฝ้าระวังสำหรับสถานการณ์ในอนาคต เป็นแนวทางในการออกแบบการทำงานร่วมของชุมชนอื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

*Received August 17, 2022; Revised November 16, 2022; Accepted November 25, 2022

เพื่อให้ชุมชนได้มีแผนปฏิบัติการที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง จากการร่วมคิด ออกแบบ และดำเนินการในทุกขั้นตอนอย่างมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกกลุ่ม

คำสำคัญ: การเสริมพลังชุมชน; วิจัยปฏิบัติการ; ระบบเฝ้าระวังทางสังคม; แผนเชิงเหตุชุมชน

ABSTRACT

The objective of this research article is to develop a community empowerment format for the Khlong Toei Railway Junction community that enables social monitoring and aiding people who are economically and socially affected by COVID-19 pandemic. Said development is conducted through action research, collecting data from interviews, observations, document analysis. During community forum discussions, an analysis is conducted on in-depth data from subject matters derived during each discussions that involve actions conducted with community members including community leaders, volunteers, groups, organizations and networks inside and outside the community. Then, the data is presented in a descriptive manner. The research results found that plan on incident encounter and handling pandemic at community level of rail sides consist of 3 main plans: plan on urgent aiding for vulnerable groups in the community, plan on impact reduction through vocational support, and plan on protection and monitoring system. This is done by the process of community empowering consists of 5 steps: 1) Diagnosing; 2) Collaborative action planning; 3) Collaborative action taking; 4) Evaluation; 5) Specifying learning from problem solving process and collaborative community transition. Proposition for relevant sectors: through action research, for work procedures, community must adhere to principles of action planning together with community operators to collaboratively search for problem solving guideline that will create change process that would solve the community's problems. It is found that during the problem solving and creating change process of the community, there is evident of lesson learned on problem solving process and creating change process conducted in the community. Collecting lessons from work process of the community until the community action plan is completed as guidelines in designing work with other communities with similar context. This is so that the community has an action plan specific to itself through co-thinking, co-designing and conduct all steps with participation from all group members in mind.

Keywords; community empowerment; action research; social monitoring system; COVID-19 pandemic

บทนำ

การพัฒนาารูปแบบการเสริมพลังชุมชน การเฝ้าระวังทางสังคมและดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชนให้มีระบบการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 มีเป้าหมายเพื่อดำเนินการกระบวนการเสริมพลังชุมชน และการพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชน ร่วมกับชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย ซึ่งเป็นชุมชนที่มีสมาชิกในชุมชนได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ที่เป็นชุมชนแออัดในพื้นที่เขตเมือง

สถานการณ์การติดเชื้อ และการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ในประเทศไทย ข้อมูลจากกรมสุขภาพจิตนั้นช่วยให้มองเห็นการคาดการณ์ที่จะเกิดขึ้นใน 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 : พบผู้ป่วยเดินทางมาจากประเทศที่มีการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) เป้าหมายการควบคุมโรคระยะนี้ คือ การป้องกันการแพร่เชื้อในประเทศเป็นมาตรการหลักในการรับมือ คือ การคัดกรอง และเฝ้าระวังโรคในผู้เดินทางจากประเทศกลุ่มเสี่ยง และควบคุมโรคไม่ให้แพร่กระจาย โดยการดูแลรักษาผู้ป่วยในห้องแยกโรคในโรงพยาบาล ค้นหา และควบคุมผู้ติดเชื้อได้ทั้งหมดก็จะไม่มีการระบาดในประเทศ แต่หากมีการแพร่เชื้อจากผู้เดินทางจากต่างประเทศสู่ประชาชนไทย สถานการณ์จะขยายสู่ระยะที่ 2

ระยะที่ 2 : พบผู้ป่วยโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ภายในประเทศ และมีการระบาด ในวงจำกัด เป้าหมาย คือ การควบคุมโรคให้อยู่ในวงจำกัดกำหนดมาตรการ คือ ควบคุมและชะลอการระบาดโดยการเฝ้าระวังค้นหาผู้ป่วยอย่างถี่ถ้วน ดูแลรักษาผู้ป่วยพร้อมควบคุมการติดเชื้อในสถานพยาบาล ติดตาม เฝ้าระวังโรคในผู้ที่สัมผัสกับผู้ป่วย คาดว่าหากดำเนินการ เช่นนี้และการระบาดก็จะชะลอตัว และยุติลง แต่ถ้าควบคุมการแพร่เชื้อได้ไม่ดีพอ การระบาดก็จะขยายตัวสู่ระยะที่ 3

ระยะที่ 3 : พบการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) เป็นวงกว้างในประเทศไทย เป้าหมายการควบคุมโรค คือ การบรรเทาความเสียหาย และผลกระทบกำหนดมาตรการ คือ การดูแลรักษาผู้ป่วยเพื่อให้มีผู้เสียชีวิตน้อยที่สุด และสื่อสารข้อมูลแนะนำให้ประชาชนป้องกันตนเองให้กว้างขวางที่สุด

ข้อมูลข้างต้นเป็นการประเมินการระบาด การบรรเทาความเสียหาย และผลกระทบ รวมไปถึงการกำหนดมาตรการในการดำเนินการตามภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ งานวิจัยการพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชน การเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 นำรูปแบบทั้ง 3 ระยะ มาเป็นฐานข้อมูลหลักในการออกแบบกระบวนการปฏิบัติการในชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย

หลักการ แนวคิดทฤษฎีที่นำมาประกอบสำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) ด้วยหลักการของการวิจัยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ หรือ Action Research (AR) เป็นกระบวนการวิจัยประเภทหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ จุดประสงค์หลักของ AR คือ การแก้ปัญหาขององค์กรพร้อมกับนำบทเรียน (Lessons Learned) ของกระบวนการแก้ปัญหามาเป็นองค์ความรู้การวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยเป็นการวิจัยที่มีเป้าหมายที่จะแก้ปัญหาพัฒนากิจกรรมโดยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง

(Improving by changing) โดยบุคคลที่เผชิญกับปัญหานั้นอยู่เองเป็นรูปแบบของการทำความเข้าใจในการปรับปรุงสถานการณ์เฉพาะที่พบว่ามีปัญหา เพื่อต้องการพัฒนา หาหลักการ เหตุผล และวิธีการปฏิบัติงานเพื่อการพัฒนาคุณภาพการปฏิบัติงานนั้น และขณะเดียวกันก็เป็นการพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติงานนั้น

กรอบทฤษฎีการเสริมพลังชุมชนจึงถูกนำมาใช้ในการออกแบบปฏิบัติการ และกระบวนการแก้ปัญหาชุมชนครั้งนี้ ด้วยความเชื่อพื้นฐานที่มองว่าชุมชนแต่ละชุมชนมีคุณค่าที่พึงถูกร่วมกันค้นหา และนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชุมชน ด้วยชุมชน ประเด็นการสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เป็นระบบคุณค่า และเป็นกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมที่ส่งเสริมให้บุคคล และชุมชน ได้นำศักยภาพของตนเอง และภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน

การพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชน การเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 ชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตยครั้งนี้ นำฐานคิดทั้งการเสริมพลังระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชนมาสร้างเป็นกรอบทางความคิดในทุกช่วงกระบวนการปฏิบัติการร่วมกับชุมชน ทั้งนี้ได้มีการอธิบายการเสริมพลังอำนาจระดับชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนสามารถจัดการเข้าถึงกระบวนการของรัฐและเข้าถึงแหล่งประโยชน์ของชุมชน เพื่อทำให้เกิดความร่วมมือในกลุ่มทรัพยากรต่างๆ ในชุมชนอันส่งผลให้ชุมชนสามารถควบคุมความเป็นอยู่ และกำหนดอนาคตของตนเองและชุมชนซึ่งประกอบด้วย การมีส่วนร่วม (Participation) ภาวะผู้นำ (Leadership) โครงสร้างองค์กร (Organizational Structures) การประเมินปัญหา (Problem Assessment) การบริหารทรัพยากร (Resource Mobilization) การประเมินสาเหตุที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาด้วยการตอบคำถามทำไม (Asking Why) การเชื่อมโยงกับผู้อื่น (Links with others) บทบาทของตัวแทนองค์กรภายนอก (Role of the outside agents) และการบริหารโครงการ (Program Management)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากปฏิบัติการร่วมกับชุมชนครั้งนี้ คือ การพัฒนาบทบาทผู้นำชุมชนในการเป็นวิทยากรกระบวนการและผู้รับผิดชอบเพื่อส่งเสริมการทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อเพิ่มความสามารถในการเป็นผู้นำของชุมชน และดำเนินงานกิจกรรมในชุมชนอย่างมีส่วนร่วมคาดหวังว่าชุมชนมีกลไกการมีส่วนร่วมในการดูแล และเฝ้าระวังทางสังคมผู้ได้ผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 บนฐานทุนสังคมในชุมชน เพื่อลดปัญหาที่เกิดจากการตีตราของคนในครอบครัว และชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนมีแนวทางการป้องกัน และเฝ้าระวังปัญหาหรือความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต และการมีข้อเสนอเชิงการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 และรูปแบบชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) กับการจัดการทางสังคมในมิติสุขภาวะชุมชน

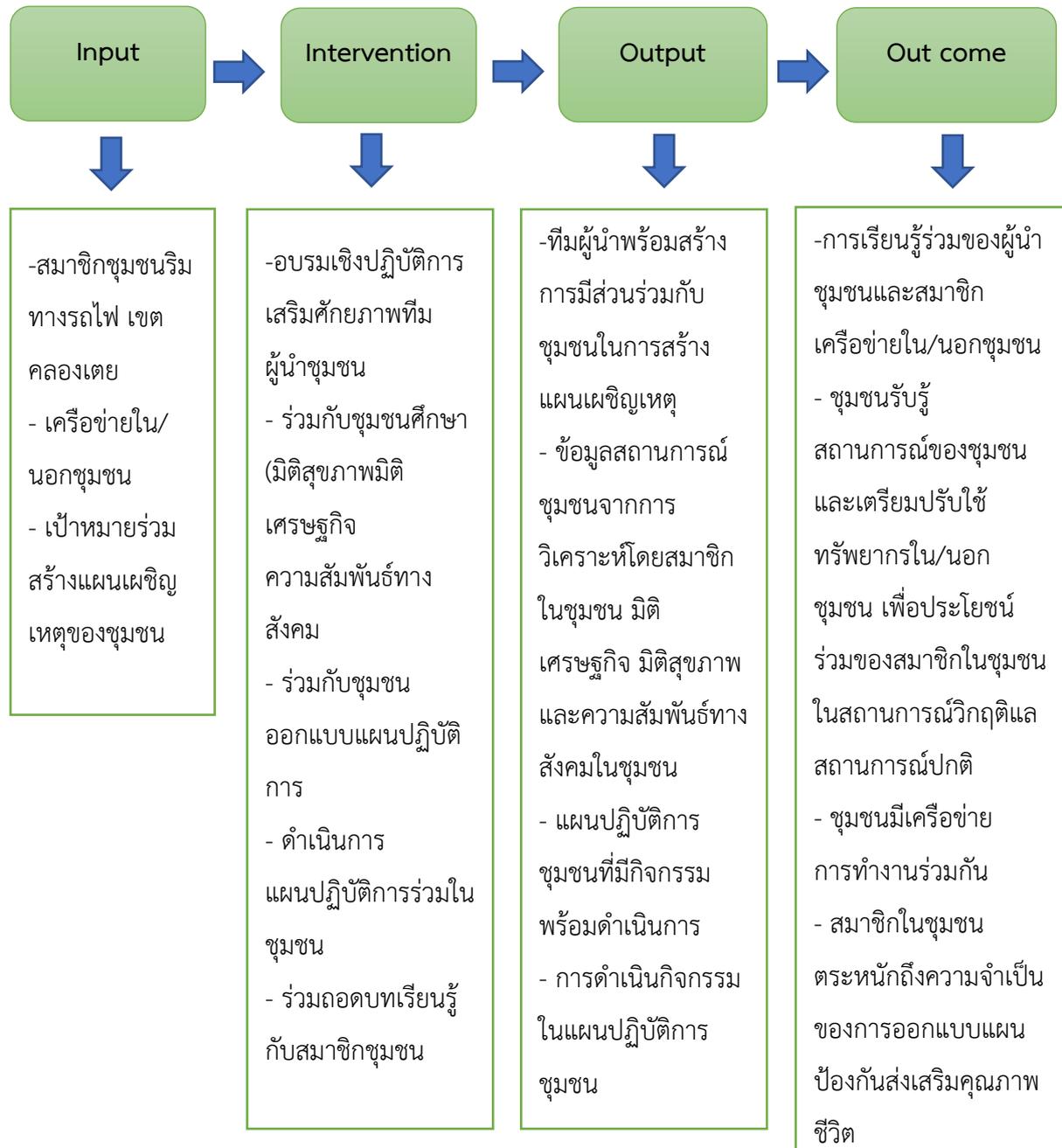
วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย ให้มีระบบการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) กับสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟ เครื่องข่ายใน และนอกชุมชนเพื่อร่วมสร้างแผนเผชิญเหตุของชุมชน โดยมีกระบวนการดำเนินการเสริมพลังชุมชน ดังนี้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย ให้มีระบบการเฝ้าระวังทางสังคมและดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 มีกระบวนการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อเสริมศักยภาพศักยภาพทีมผู้นำชุมชนการร่วมกับชุมชนศึกษาวิเคราะห์สภาพการชุมชน ใน 3 มิติ ประกอบด้วย มิติสุขภาพ มิติเศรษฐกิจ และมิติความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกับชุมชนออกแบบแผนปฏิบัติการ ดำเนินการแผนปฏิบัติการร่วมในชุมชน และร่วมถอดบทเรียนรู้กับสมาชิกของชุมชน (Input) โดยกระบวนการดังกล่าวดำเนินการร่วมกับสมาชิกชุมชนริมทางรถไฟเขตคลองเตย

เครือข่ายทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งหน่วยงาน องค์กรภาครัฐ องค์กรภาคเอกชนและภาคประชาชน โดยกำหนดเป้าหมายร่วมกัน คือ การสร้างแผนเผชิญเหตุของชุมชนริมทางรถไฟ (Intervention)

กระบวนการดังกล่าวทำให้ชุมชนริมทางรถไฟมีทีมผู้นำที่พร้อมสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการออกแบบ และสร้างแผนเผชิญเหตุของชุมชนที่มีฐานข้อมูลสถานการณ์ชุมชนจากการร่วมนำเสนอ และคัดเลือกตามความจำเป็นสำคัญของสมาชิกชุมชนด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และการคาดการณ์ในอนาคต เพื่อนำไปสู่การเขียนแผนปฏิบัติการของชุมชนที่ลักษณะเฉพาะเป็นแผนที่มีโครงการที่ระบุกิจกรรม บริการที่พร้อมดำเนินการ มีผู้รับผิดชอบ และช่วงเวลาชัดเจนไปปฏิบัติการตามขั้นตอนดังกล่าวจะนำไปสู่เวทีสุดท้ายเพื่อสรุปบทเรียนรู้ชุมชนของชุมชนริมทางรถไฟ (Out put)

การเรียนรู้ของทีมผู้นำร่วมกับสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ด้วยมีเป้าหมายร่วม คือ การออกแบบและสร้างแผนเผชิญเหตุครั้งนี้ จะทำให้ชุมชนรับรู้เข้าใจสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชนด้วยฐานข้อมูลที่รอบด้าน และสามารถปรับใช้ทรัพยากรทั้งในชุมชน และนอกชุมชนเพื่อช่วยเหลือสมาชิกทุกกลุ่ม และป้องกันปัญหาที่จะเกิดใหม่ในชุมชนได้อย่างชัดเจนที่ถูกกำหนดในแผนปฏิบัติการของชุมชน ทั้งในสถานการณ์วิกฤติ และสถานการณ์ปกติโดยชุมชนจะมีเครือข่ายการทำงานร่วมกันเพิ่มขึ้น และสมาชิกในชุมชนจะตระหนักถึงความจำเป็นสำคัญของการร่วมกำหนด ออกแบบแผนชุมชนด้วยการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกกลุ่มเพื่อให้การส่งเสริมคุณภาพชีวิตสมาชิกได้อย่างครอบคลุม (Out come)

วิธีการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การเก็บข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มย่อย การจัดเวทีชุมชน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา โดยการตีความจากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในชุมชน การใช้แผนที่ความคิด (Mind map) ในการจัดกลุ่มข้อความที่สำคัญที่เกี่ยวกับการให้คุณค่า ความหมาย วิธีการปฏิบัติของสมาชิกชุมชนที่เข้าร่วมเวทีชุมชน การนำมาสร้างประเด็นที่ได้จากทุกเวทีชุมชน กลุ่มสนทนาและการสัมภาษณ์สมาชิก จากข้อมูลเชิงลึกที่เก็บมาตามประเด็นที่กำหนดในแต่ละเวทีในกระบวนการเสริมพลังชุมชนทุกระยะที่มีการปฏิบัติการกับสมาชิกในชุมชนกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มอาสาสมัคร กลุ่มอาชีพ องค์กรและเครือข่ายที่เข้าร่วมเวทีชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่พัฒนาสังคม สำนักงานเขตคลองเตย สุดท้ายจึงสร้างเป็นข้อสรุปแบบอุปนัยและนำเสนอข้อมูลในเชิงพรรณนา

สรุปผลการวิจัย

ด้วยกระบวนการเสริมพลังชุมชนพบรูปแบบการเสริมพลังชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย จากการร่วมออกแบบและสร้างแผนเผชิญเหตุสำหรับชุมชน ดังนี้

ชุมชนริมทางรถไฟสายท่าเรือ เขตคลองเตย

สภาพปัญหา และความต้องการจากเวทีชุมชน พบว่า สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่เผชิญกับปัญหาการขาดรายได้จากการประกอบอาชีพ เนื่องจากในช่วงการเกิดสถานการณ์โควิดได้ส่งผลกระทบต่อการทำงานประกอบอาชีพแก่สมาชิกในชุมชนเป็นอย่างมากเนื่องจากมีการลือคตาวนเกิดขึ้นจนทำให้สถานประกอบการ

และภาคธุรกิจต่างๆ ต้องหยุดดำเนินการหรือแม้กระทั่งปิดกิจการ ทำให้ผู้คนในชุมชนที่มีอาชีพประจำถูกจ้างออกต้องตกงานขาดรายได้มาจนเจือสมาชิกในครอบครัว หรืออาชีพค้าขายมีรายได้ลดลง เนื่องจากผู้บริโภคมีจำนวนลดลง อาชีพด้านการบริการ เช่น ขับรถแท็กซี่ รถจักรยานยนต์รับจ้าง มีรายได้ลดลง ปัญหาการดูแลผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง ในช่วงสถานการณ์โควิดเกิดความยากลำบากต่อการดูแล และปัญหา ด้านการศึกษาของเด็กในชุมชน เช่น ไม่มีเงินในการจ่ายค่าเทอม

ข้อเสนอของสมาชิกชุมชนในเวทีชุมชน พบแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ถูกเสนอ อาทิ การจัดหาอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้เสริม มีการฝึกอาชีพตามความต้องการของชุมชน การรับงานมาทำที่บ้าน โดยประสานเครือข่ายเพื่อการจัดหางานให้กับสมาชิกในชุมชน เช่น งานฝีมือ การมีศูนย์ช่วยเหลือส่วนกลาง เพื่อทำหน้าที่รับแจ้งรายชื่อบุคคลประสบปัญหาในชุมชน เป็นสื่อกลางในการประสานความช่วยเหลือ และทรัพยากร จากทั้งภายใน และภายนอกชุมชนให้มีความสอดคล้องกันสร้างอาสาสมัครจากกลุ่มเด็กและเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล และเป็นหูเป็นตาให้กับชุมชน เป็นสื่อกลางในการสร้างรายได้ให้กับชุมชน

มุมมองของสมาชิกชุมชนต่อปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จของชุมชนริมทางรถไฟ สมาชิก ระบุว่า ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายภายนอกเป็นจำนวนมาก มีแกนนำ หรืออาสาสมัครชุมชนมีองค์ความรู้ มีเครือข่าย รวมทั้งมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนา ช่วยเหลือ และดูแลสมาชิกชุมชน เป็นอย่างมากประกอบกับสมาชิกชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และให้ความสนใจกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ชุมชนมีกองทุนแม่บ้านที่มีการขึ้นทะเบียนกับสำนักงานเขตคลองเตย และชุมชนมีการรวมตัวกันของเด็ก และเยาวชนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมในชุมชนเนื่องจากชุมชนมีลานกีฬาสำหรับจัดกิจกรรมต่างๆ

ข้อเสนอการจัดทำโครงการแก้ไขปัญหาคารว่างงาน และเสริมรายได้สมาชิกในชุมชน จากสมาชิก ที่เข้าร่วมเวทีชุมชน ประกอบด้วย ตัวแทนคณะกรรมการชุมชน ตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุข (ออส.) ตัวแทนอาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ประจำหมู่บ้าน (อพม.) ตัวแทนอาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน (อพพ.ร.) ตัวแทนกลุ่มแรงงานต่างด้าว ตัวแทนสภาเยาวชนเขตคลองเตย ตัวแทนครูตัวแทนศูนย์เด็กปฐมวัยริมทางรถไฟสายท่าเรือ ตัวแทนบรรณารักษ์ (ตัวแทนบ้านหนังสือชุมชน) ตัวแทนผู้พิการ และผู้แทนรถจักรยานยนต์รับจ้าง (พบมีสมาชิกจำนวนหนึ่งมีอาชีพนี้ และเป็นสมาชิกที่มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอ ข้อมูลปัญหา ความต้องการสมาชิก)

โครงการและกิจกรรมในแผนชุมชน

จากการวิเคราะห์สถานการณ์ของสมาชิกในชุมชน นำมาสู่การดำเนินการจัดทำแผนเผชิญเหตุและรองรับสถานการณ์การแพร่ระบาดระดับชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการรับมือกับสถานการณ์ ประกอบด้วย 3 แผนหลัก ดังนี้

1. แผนช่วยเหลือเฉพาะหน้าสำหรับกลุ่มคนเปราะบางในชุมชน จากการวิเคราะห์สถานการณ์ของสมาชิกชุมชน พบว่า ช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 มีการเลิกจ้างสมาชิกในครอบครัวหลายคนตกงานขาดรายได้ ส่งผลกระทบต่อผู้ดูแลสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะกลุ่มเด็กที่ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการเรียน กลุ่มผู้สูงอายุที่ขายอาหารหน้าบ้านผู้พิการที่ต้องรับการรักษา และผู้ป่วยติดเตียงแผนช่วยเหลือเฉพาะหน้า จึงถูกออกแบบเพื่อช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนที่ประสบปัญหาจากผู้หารายได้หลักในครอบครัวตกงาน เพราะ

สถานการณ์การแพร่ระบาด โดยมี 5 กิจกรรมที่ถูกกำหนดไว้ในแผนนี้ ได้แก่ กิจกรรมที่ 1 การสำรวจ รวบรวมข้อมูลกลุ่มเปราะบางเพื่อทราบปัญหา ความต้องการ ความช่วยเหลือ กิจกรรมที่ 2 ให้การช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางที่ช่วยเหลือตัวเองได้น้อยตามความต้องการจำเป็น ทั้งเงิน อาหาร ยา อุปกรณ์ดูแลป้องกันตัวเองจากการระบาด กิจกรรมที่ 3 จัดอาสาสมัครในชุมชนเยี่ยมผู้ป่วยติดเตียง ผู้พิการ กิจกรรมที่ 4 สนับสนุนทุนค่าใช้จ่ายเด็กที่ไม่สามารถเดินทางไปเรียนหนังสือ กิจกรรมที่ 5 การส่งอาหาร ยา หน้ากากอนามัย เจล ให้ผู้ป่วยติดเตียง ผู้พิการ ผู้สูงอายุ และบริการให้เงินช่วยเหลือครอบครัวที่อยู่ในภาวะยากลำบาก แผนดังกล่าวกำหนดกลไกสนับสนุน คือ กรรมการชุมชน สำนักงานเขตคลองเตย โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ

2. แผนลดผลกระทบ จากการประเมินสถานการณ์ของสมาชิกชุมชน ระบุว่า ช่วงการแพร่ระบาดสมาชิกที่ถูกเลิกขายขาดรายได้ สมาชิกในชุมชนที่ค้าขายหน้าบ้าน ในตลาดใกล้ชุมชน ขายสินค้าได้น้อยลง ไม่มีทุนต่อทุนในแต่ละวัน ส่งผลกระทบต่อรายได้กระทบที่รายจ่ายที่ต้องรับผิดชอบ ซึ่งพบว่า เป็นปัญหาที่สมาชิกในชุมชนจำนวนมากกำลังเผชิญซึ่งวัตถุประสงค์ของแผนนี้ คือ เพื่อส่งเสริมอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้แก่คนในชุมชน กิจกรรมที่ถูกระบุในแผนนี้ ประกอบด้วย ทุนประกอบ การแสวงหา และพัฒนาสมาชิกให้เข้าถึงการมีอาชีพกั๊ยืม ดอกเบี้ยต่ำ / ไม่มีดอกเบี้ย การเปิดร้านค้าชุมชนเก็บทุนอาหารสด สำหรับสมาชิกมาซื้อในราคาถูก การส่งสินค้าตามออเดอร์ เพื่อขายสินค้าออนไลน์ในช่วงเวลาที่ลูกค้าประจำลดการรับประทานอาหารนอกบ้าน การสร้างอาชีพเสริมรับงานมาทำที่บ้านสำหรับผู้ที่เคยทำงานโรงงาน และถูกเลิกจ้างการเสนอขอพื้นที่เปิดตลาดในพื้นที่ของการทำเรือเพื่อให้สมาชิกในชุมชนไปวางขายสินค้า โดยระบุกลไกสนับสนุน คือ กรรมการชุมชน สำนักงานเขตคลองเตย และมีผู้นำชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ

3. แผนป้องกันและเฝ้าระวัง จากการประเมินสถานการณ์ของสมาชิกชุมชนระบุว่าช่วงการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 พบมีสมาชิกในชุมชนย้ายถิ่น เดินทางเข้า ออกในชุมชน มีสมาชิกใหม่เข้ามาเช่าที่พักในชุมชนส่งผลให้มีการแพร่ระบาดมากขึ้นส่งผลกระทบต่อผู้สูงอายุ เด็ก ผู้ป่วย ผู้พิการที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเอง และอพยพย้ายถิ่นกลับไปยังภูมิลำเนาได้โดยวัตถุประสงค์ของแผน คือ เพื่อสร้างกลไกการป้องกัน เฝ้าระวังในชุมชนเพื่อไม่ให้เกิดการแพร่กระจายของโรคจากคนกลุ่มต่างๆ ที่เดินทางเข้าออก และเข้ามาพักอาศัยในชุมชน กิจกรรมเพื่อดำเนินการภายใต้วัตถุประสงค์ของแผนป้องกันและเฝ้าระวัง ประกอบด้วย การสำรวจข้อมูลผู้ย้ายเข้า - ออก การสร้างที่พักใต้ทางด่วนสำหรับผู้ที่พักติดเชื้อมาก่อนส่งต่อโรงพยาบาลสนามการมีระบบการตรวจสอบ เฝ้าระวัง วัดอุณหภูมิก่อนเข้า - ออกชุมชน บริเวณทางเข้า - ออก ระบุในแผนว่ากลไกสนับสนุนแผนนี้ คือ อสม. และ อพม. โดยมีผู้นำชุมชนและกรรมการชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบผลการดำเนินการผลการดำเนินโครงการหนุนเสริมอาชีพชุมชน “การหนุนเสริมร้านค้าชุมชนและกองทุนชุมชนตั้งรับภัยโควิด ชุมชนริมทางรถไฟคลองเตย” กำหนดกิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันจัดตั้ง บริหารจัดการโดยชุมชน ดังนี้

1. การมีกองทุนชุมชนสำหรับผู้ที่เข้าไม่ถึงทุนผู้ที่ขาดแคลนทุนในการประกอบอาชีพจากการถูกออกจากงาน หรือไม่สามารถเปิดร้านค้าทำการค้าขายได้เหมือนในช่วงเวลาก่อนการระบาดโควิด กองทุนชุมชนดำเนินการโดยการจัดตั้งคณะกรรมการผู้รับผิดชอบ กำหนดกติกาในการกู้ยืม จัดทำบัญชีการเงิน และกำหนดมาตรการการติดตามเงินกู้ยืมสำหรับสมาชิกในชุมชน

2. การมีร้านค้าสวัสดิการชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงสินค้าอุปโภคบริโภคในราคาไม่แพง และไม่ขาดแคลนสิ่งของที่จำเป็นในช่วงเวลาที่มีการเดินทางเข้าออกการขนส่งสินค้าเป็นไปได้ยาก ทำให้สมาชิกในชุมชนได้บริโภคอาหารสดที่เก็บในตู้แช่ที่จัดวางไว้ที่ร้านค้ากลางชุมชน

3. มีการส่งเสริมอาชีพเดิมของสมาชิกได้ประกอบกิจการอย่างต่อเนื่อง ส่วนมากพบเป็นกิจการร้านค้ารายย่อยที่อยู่ในชุมชน โดยการจัดสรรทุนสำหรับการซื้อวัตถุดิบ เป็นทุนสำรองรายวัน (ระยะสั้น) โดยสมาชิกที่เข้าร่วมจะต้องนำเงินทุนที่ยืมไปมาคืนกองทุนเพื่อหมุนเวียนเงินทุนให้กับสมาชิกคนอื่นๆ ให้สามารถมีอาชีพต่อไป เพื่อการมีรายได้สำหรับค่าใช้จ่ายในครอบครัว

4. การมีตลาดนัดอาหารสดในชุมชน ซึ่งจะจัดขึ้นทุกวันในหนึ่งสัปดาห์ จากการนำเงินกองทุนส่วนกลางไปซื้อสินค้าจำเป็นมาขายสมาชิกทุกคนในชุมชนที่สามารถมาจับจ่ายเลือกหาตามความต้องการ นำกลับไปบริโภคในครัวเรือนในราคาย่อมเยา โดยพื้นที่ตลาดนัดจัดขึ้นบริเวณลานกีฬาชุมชน ซึ่งโล่ง กว้าง ทำให้สมาชิกในชุมชนรู้สึกปลอดภัยในการจับจ่ายสินค้าขั้นตอนการดำเนินการในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย โดยเริ่มต้นนักวิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนทำการระบุสภาพและปัญหาของชุมชน (Diagnosing) ศึกษาบริบทแวดล้อมในชุมชน และนอกชุมชนที่มีผลต่อสภาพปัญหานั้น ๆ

รูปแบบการเสริมพลังชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย

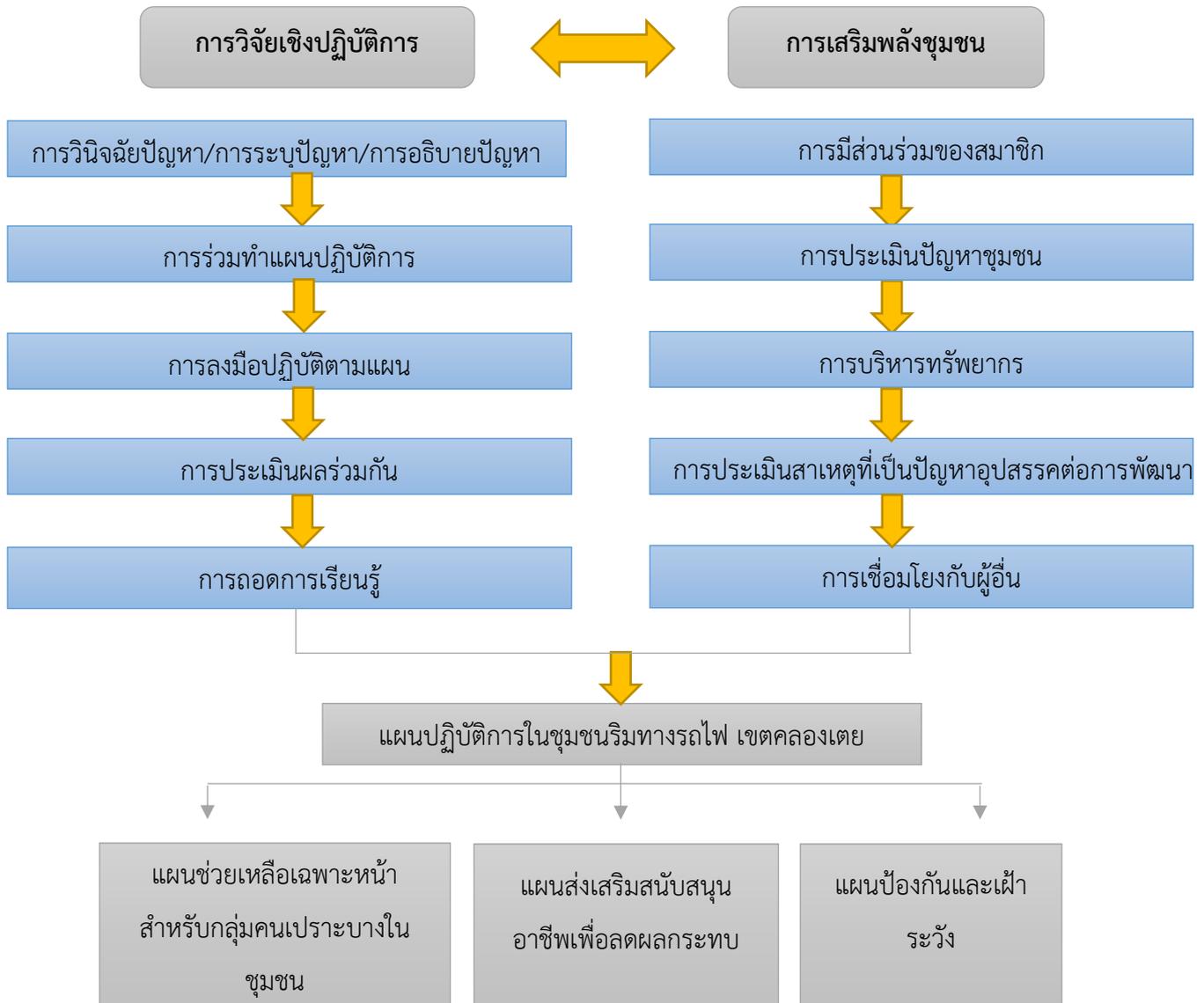
ประกอบด้วย ขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้ คือ 1) ขั้นตอนการร่วมกำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหา (Action Planning) โดยนำกรณีศึกษาต่างๆ ของชุมชนอื่นๆ ที่มีปัญหา ความต้องการและแนวทางการแก้ไขปัญหาเป็นตัวอย่างมาประกอบการกำหนดทางเลือกสำหรับชุมชน 2) ขั้นตอนการจัดลำดับปัญหาที่จำเป็นสำคัญ (Action Taking) และร่วมให้ความเห็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาในชุมชน 3) ขั้นตอนการประเมินแนวทางที่ผู้นำเสนอเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชน (Evaluating) โดยร่วมกันวิเคราะห์กระบวนการทำงานที่ผู้นำเสนอว่าจะสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลง และแก้ปัญหาได้หรือไม่ เพราะอะไร โดยกลับไปทบทวนวัตถุประสงค์ที่ร่วมกันตั้งไว้ในขั้นตอนการสร้างแผนปฏิบัติการ (Action Planning) 4) ขั้นตอนสุดท้าย คือการที่นักวิจัยทำการระบุองค์ความรู้ (Specifying Learning) ที่ได้เรียนรู้จากกระบวนการแก้ปัญหา และการร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลง โดยการนำเสนอองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ภายใต้บริบท และสถานการณ์เฉพาะต่างๆ

อภิปรายผลการวิจัย

การพัฒนาารูปแบบการเสริมพลังชุมชนให้มีระบบการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 เป็นการดำเนินการกระบวนการเสริมพลังชุมชนโดยการใช้ปฏิบัติการโดยชุมชนเพื่อเสริมพลังชุมชน โดยให้ความสำคัญกับการศึกษา และวิเคราะห์ชุมชน การวางแผน การดำเนินการ และการสร้างการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยการเสริมพลังความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อให้เกิดความมั่นใจในตนเอง และสามารถดึงพลังและศักยภาพชุมชนโดยการเรียนรู้ร่วมกัน และปฏิบัติการร่วมกัน

การวิจัยปฏิบัติการกับการเสริมพลังชุมชน: ปฏิบัติการที่ปะทะสังสรรค์กับชุดความรู้สู่การเรียนรู้ของชุมชน ผู้วิจัยสรุปได้ดังภาพ

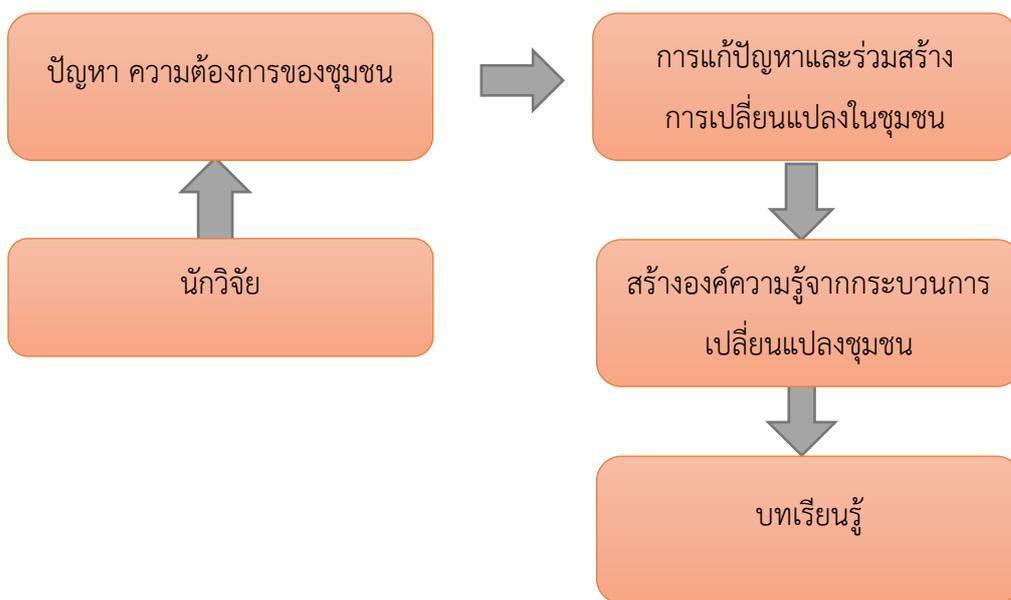
วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการกับ 5 ขั้นตอนการดำเนินการ เริ่มต้นด้วยการวินิจฉัยปัญหา/การระบุปัญหา / การอธิบายปัญหา การร่วมทำแผนปฏิบัติการด้วยการร่วมกันพิจารณาปัญหา และหาทางเลือกเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ ต่อด้วยการลงมือปฏิบัติตามแผน (กิจกรรมที่ร่วมกันนำเสนอ ออกแบบ แบ่งบทบาท หน้าที่ความรับผิดชอบ) การประเมินผลร่วมกัน และการถอดการเรียนรู้ (ร่วมระบุข้อค้นพบที่ได้จากการเรียนรู้ในการสร้างการเปลี่ยนแปลง) โดยใช้ฐานคิดการเสริมพลังชุมชน ด้วย 5 แนวปฏิบัติหลัก จุดเน้นคือ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการประเมินปัญหาชุมชน การบริหารทรัพยากร การประเมินสาเหตุที่เป็นปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาและการเชื่อมโยงกับผู้อื่นด้วย 5 วิธีการปฏิบัติ และ 5 หลักยึดข้างต้นชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตยได้มีแผนปฏิบัติการเพื่อการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจสังคมจากการระบาดโรคโควิด-19 ใน 3 รูปแบบ คือ 1) แผนช่วยเหลือเฉพาะหน้าสำหรับกลุ่ม

คนเปราะบางในชุมชน 2) แผนส่งเสริมสนับสนุนอาชีพเพื่อลดผลกระทบ และ3) แผนป้องกันและเฝ้าระวัง ซึ่งสามารถดำเนินการได้ทั้งในสภาวะที่ชุมชนเผชิญปัญหาเพื่อแก้ปัญหาให้กับสมาชิกทุกกลุ่มเป้าหมาย การส่งเสริมให้สมาชิกดำเนินชีวิตต่อไปได้ด้วยแผนส่งเสริมอาชีพในสภาวะเศรษฐกิจยากลำบาก และแผนในอนาคตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่สร้างผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนสำหรับป้องกัน เฝ้าระวัง

บทบาทนักวิจัยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) นักวิจัยกำหนดกรอบแนวคิดและกระบวนการแก้ปัญหา ทำงานควบคู่กับผู้ปฏิบัติในชุมชน เพื่อค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหที่จะสร้างกระบวนการเปลี่ยนแปลงเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยระหว่างที่มีการแก้ปัญหา และสร้างกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเพื่อระบุว่าจะอะไรคือบทเรียน (Lesson Learned) ของกระบวนการแก้ไขปัญหาและสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ผู้วิจัยประมวลบทบาทนักวิจัยในฐานะผู้ร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมทางรถไฟด้วยกระบวนการของวิจัยเชิงปฏิบัติการ ดังภาพ

กระบวนการของ Action Research กกับการสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนริมทางรถไฟ เขตคลองเตย

ข้อเสนอแนะ

การพัฒนารูปแบบการเสริมพลังชุมชนให้มีระบบการเฝ้าระวังทางสังคม และดูแลช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมจากการแพร่ระบาดโรคโควิด-19 กรณีชุมชนริมทางรถไฟเขตคลองเตย มีข้อเสนอเพื่อการเสริมพลังชุมชนดังนี้

1. การส่งเสริมบทบาทผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำกลุ่ม หรือทีมอาสาสมัครต่างๆ ที่ก่อตั้งโดยภาครัฐ หรือก่อตั้งโดยสมาชิกในชุมชน ในฐานะผู้ริเริ่มในการสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน ในหลายมิติทั้งเศรษฐกิจ สุขภาวะ และความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชนทุกกลุ่มทั้งในรายบุคคลและรายกลุ่มครอบครัว

2. การประสานการทำงานกับชุมชนในรูปแบบเครือข่ายร่วมปฏิบัติการที่มีส่วนในกระบวนการศึกษา เรียนรู้ วิเคราะห์สภาพการณ์ปัญหา ความต้องการของสมาชิกในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ มีการออกแบบขั้นตอนการปฏิบัติงาน ดำเนินการกิจกรรม บริการภายใต้โครงการที่สมาชิกในชุมชนร่วมออกแบบ เพื่อสร้างการเรียนรู้ และต่อยอดไปยังการทำงานในประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตสมาชิกในทุกช่วงเวลา ทั้งในภาวะปกติ และภาวะวิกฤติฉุกเฉิน

3. การจัดสรร ปรับใช้ทรัพยากรทั้งในชุมชนและนอกชุมชนในกิจกรรม บริการ และโครงการที่สมาชิกในชุมชนคิด ออกแบบ เพื่อสร้างการเรียนรู้ในกระบวนการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีเพื่อให้สมาชิกได้ค้นเจอดีศักยภาพ ทุน จากแหล่งทรัพยากรในชุมชน ทั้งในรูปแบบของผู้คน เงินทุน การลงแรงคิด แรงกายในการทำงานร่วมกัน อาสาสมัครกลุ่มต่างๆ ที่ชุมชนริเริ่มให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อการดำเนินการในรูปแบบเป้าหมายต่างๆ

4. บทบาทองค์กรภายนอกทั้งองค์กรภาครัฐส่วนกลาง อาทิ กระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์โดยกระทรวงสาธารณสุข หน่วยงานในพื้นที่ อาทิ สำนักงานเขต และภาคประชาสังคมทั้งใน และนอกชุมชนทำหน้าที่ในฐานะผู้หนุนเสริมศักยภาพ ความสามารถที่สมาชิกในชุมชนค้นเจอ เปลี่ยนการทำงานจากผู้นำเสนอ ผู้ชี้แนะ เป็นหุ้นส่วนร่วมกับชุมชนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงทั้งในมิติการแก้ไขปัญหา สนับสนุนให้เข้าถึงความต้องการจากบริการที่มี และสนับสนุนให้ค้นหาแนวทางการป้องกันปัญหาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต

5. การรวบรวมบทเรียนรู้จากกระบวนการการทำงานของชุมชนจนเกิดแผนปฏิบัติการของชุมชนทั้ง 3 รูปแบบ ประกอบด้วย แผนการช่วยเหลือกลุ่มเปราะบางในชุมชน แผนลดผลกระทบจากการส่งเสริมอาชีพ และแผนป้องกันเฝ้าระวังสำหรับสถานการณ์ในอนาคต เป็นแนวทางในการออกแบบการทำงานร่วมของชุมชนอื่นๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน เพื่อให้ชุมชนได้มีแผนปฏิบัติการที่มีลักษณะเฉพาะของตัวเอง จากการร่วมคิด ออกแบบ และดำเนินการในทุกขั้นตอนอย่างมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกกลุ่ม

บรรณานุกรม

- กรมสุขภาพจิต. (2563). แผนการฟื้นฟูจิตใจในสถานการณ์การระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ปี2563-2564 (Combat 4th Wave of COVID-19 Plan: C4).(ฉบับปรับปรุง กันยายน 2563). นนทบุรี: กรมสุขภาพจิต, กองยุทธศาสตร์และแผนงาน.
- พนัส พฤษสุนันท์ และคณะ. (2546). กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาเมืองน่าอยู่เทศบาลตำบลปรามบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์.ศูนย์อนามัยที่ 4 ราชบุรี (พิมพ์ครั้งที่ 1). ราชบุรี: ศูนย์อนามัย 4.
- ศิริพร จิรวัดน์กุล. (2546). การวิจัยเชิงคุณภาพในวิชาชีพการพยาบาล. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ขอนแก่น: ศิริภรณ์ ออฟเซ็ท.

อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2551). การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน. วารสารพยาบาล มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2 (ฉบับพิเศษ), 1-5.

Richard, Baskerville, and Michael, D. Myers. (September, 2004). Special Issue on Action Research In Information Systems: Making IS Research relevant to practice foreword. MIS Quarterly Special Issue on Action Research in Information Systems, 28(3), pp. 329-335, Reviews from https://www.researchgate.net/publication/247607839_Special_Issue_on_Action_Research_In_Information_Systems_Making_IS_Research_relevant_to_practice_foreword